

Constant Hijzen, *Vijandbeelden. De veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992* (Boom; Amsterdam, 2016) 493 p., ill., €34,90 ISBN 9789058755223

Naar een verdere professionalisering van de Nederlandse inlichtingengeschiedenis

De verhouding tussen een geheime dienst en zijn politiek-bestuurlijke omgeving is problematisch. Geheimhouding creëert een moeilijk te overbruggen barrière. Constant Hijzen laat in zijn proefschrift *Vijandbeelden* zien hoe de voormalige Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) en zijn voorlopers vaak worstelden met belangstelling uit hun politieke, ambtelijke en maatschappelijke omgeving. Met deze omgevingsbenadering betreedt Hijzen nagenoeg onontgonnen terrein in de historiografie over de Nederlandse geheime diensten. Eerder onderzoek, zoals dat van Dick Engelen en Frans Kluiters, belicht vooral het institutionele perspectief van de geschiedenis van de BVD. Onderzoek van bijvoorbeeld Cees Wiebes en Bob de Graaff richt zich vooral op het operationele perspectief en Eleni Braat belicht het cultureel-sociale aspect van de dienst. De omgang van de BVD met zijn omgeving is nog nauwelijks aan bod gekomen.

Hoe beïnvloedde deze omgeving de vorm en inhoud van operationele en beleidsmatige beslissingen binnen de veiligheidsdiensten? Onder welke omstandigheden kwamen inlichtingenvraagstukken op de politieke agenda, en waarom? Het politiek-bestuurlijke debat over de Nederlandse veiligheidsdiensten, zo concludeert Hijzen, werd vooral bepaald door machtsverhoudingen, tradities, conflicten en aanzien van de verschillende betrokken spelers. De politiek-bestuurlijke interesse in de eerste diensten, GSIII (1912-1918) en de Centrale Inlichtingendienst (1919-1940), was minimaal en de legitimiteit van deze diensten speelde nauwelijks een rol (hoofdstuk 1). Tussen 1940 en 1952 groeide die interesse, toen meer op het

spel stond, bijvoorbeeld rondom het Koninklijk Besluit op basis waarvan de BVD ontstond en de oprichting van het eerste toezichtsgaan op de dienst (hoofdstuk 2). Na deze roerige democratische inbedding van de dienst volgde een periode van relatieve rust, waarbij het offensieve en autonome karakter van diensthoofd Louis Einthoven weinig bemoeienis dulde van de 'buitenwereld' (hoofdstuk 3). Deze politiek-bestuurlijke afzondering kwam onder druk te staan in de roerige jaren zestig, toen veel Nederlanders de BVD als een anachronisme beschouwden en de dienst dwongen meer rekening te houden met de 'buitenwereld' (hoofdstuk 4). Deze trend zette door in de jaren zeventig toen politiek en maatschappij hun grip op de BVD verstevigden en steeds meer thema's rondom de dienst politiseerden (hoofdstuk 5). De BVD en de 'buitenwereld' raakten steeds verder met elkaar vervlochten en van elkaar vervreemd. Samen met het naderende einde van de Koude Oorlog zorgde die vervreemding ervoor dat het bestaansrecht van de BVD opnieuw in twijfel werd getrokken (hoofdstuk 6). In reactie hierop zorgde het nieuwe diensthoofd Arthur Docsters van Leeuwen voor een eigen invulling aan de democratische rationale achter het bestaansrecht van de dienst (hoofdstuk 7).

Interessanter nog dan deze chronologische benadering van de politiek-bestuurlijke omgeving van de BVD en zijn voorlopers zijn de rode draden die Hijzen aan het einde van zijn boek opmerkt. Zo concludeert hij dat de politieke opvattingen over de veiligheidsdiensten afhankelijk waren van veranderende dreigingen, die opvallend constant bleven tussen

1919 en 1989. Politieke belangstelling was over het algemeen schaars en incidenteel en de verantwoordelijke ministers waren gebaat bij een discrete, niet al te offensieve dienst, die hun niet te veel last bezorgde. De groeiende maatschappelijke interesse in de diensten zorgde ervoor dat het vraagstuk naar de politieke legitimiteit van de diensten toenam. Deze overkoepelende conclusies verbreden de wetenschappelijke horizon van het boek.

Dit boek is een belangrijke verrijking van de literatuur over de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten, zowel qua thematiek, de gebruikte historische bronnen en wetenschappelijke aanpak. Hijzen heeft door middel van een inzageverzoek op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB) de verslagen gekregen van bijeenkomsten van de BVD-leiding. Hij maakt verder terecht gebruik van de openbaar toegankelijke archieven van verschillende voormalige veiligheidsdiensten, mediaverslagen en notulen van Tweede Kamer-vergaderingen. Ook heeft hij voormalige BVD'ers, AIVD'ers, betrokken journalisten en fractievoorzitters en verantwoordelijke bewindslieden geïnterviewd. Hierdoor leert de lezer de verschillende hoofdrolspelers kennen en kan hij zich in hen verplaatsen.

Een andere belangrijke verdienste is dat Hijzen de inlichtingenliteratuur dichterbij de wetenschap brengt. Literatuur over inlichtingen- en veiligheidsdiensten is vooral gericht op het uitpluizen van spannende operaties. Daardoor is het vaak anekdotisch van karakter, met weinig oog voor vergelijkingen met andere casussen, diensten, de bredere relevantie van een specifieke operatie, of abstractere vraagstukken die hieruit voortvloeien. Het veld vormt daardoor nog grotendeels een wetenschappelijke niche, nauw verweven met de inlichtingenpraktijk, met weinig interactie met verwante wetenschappelijke disciplines. De inbreng van ervaringsdeskundigen – meestal oud-medewerkers van geheime

diensten – versterkt het anekdotische karakter van het veld en vergroot de aandacht voor zogenaamde 'lessons learned' uit het verleden.

Vijandbeelden heeft een lijvige inleiding, die vooral interessant is voor een gespecialiseerd publiek. Hier laat zich een nadeel voelen van de Nederlandse gewoonte om historische proefschriften meteen te publiceren en niet eerst om te vormen tot een handelseditie. Na de inleiding maakt Hijzen met een verhalende en vloeiende schrijfstijl zijn boek echter meteen toegankelijk voor een groter publiek. Het boek krijgt dan een klassieke, chronologische opbouw, gescheiden door zogenaamde 'sleutelmomenten', waarbij iedere periode thematisch wordt gekarakteriseerd. Dit geeft een enigszins encyclopedisch, evenementieel karakter aan het boek, waardoor de analytische aard op sommige punten op de achtergrond raakt. Daardoor is het niet op ieder punt duidelijk hoe de informatie in de hoofdstukken zich verhoudt tot de onderzoeksvraag en de 'rode draden' (de bredere relevantie) van het boek, die Hijzen in zijn conclusie zo overtuigend onder woorden brengt.

Het is te hopen dat van dit boek nog een Engelstalige uitgave verschijnt met een sterkere nadruk op deze rode draden uit het onderzoek. Een Engelstalige uitgave zou de wetenschappelijke dialoog vergroten met de dominante Angelsaksische stempel in de inlichtingenstudies. Door meer aandacht te besteden aan de rode draden zou bovendien het belang van de Nederlandse casus nadrukkelijker overstegen worden en dringen zich makkelijker vergelijkingen op met de politieke, ambtelijke en maatschappelijke omgevingen van andere (buitenlandse) diensten, in zowel het verleden als het heden. Het belang van dit boek is daarmee mogelijk groter dan in zijn huidige vorm tot uiting komt.

Eleni Braat, Universiteit Utrecht